

СУЧАСНІ ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНОЛОГІЇ

УДК 343.9.01

Олександр Маркович БАНДУРКА,

доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) Національної академії правових наук України, заслужений юрист України, президент Кримінологічної асоціації України
(Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків)

Олексій Миколайович ЛИТВИНОВ,

доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків)

ПОНЯТТЯ І ЗМІСТ СПЕЦІАЛЬНО-КРИМІНОЛОГІЧНОГО ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ

Статтю присвячено аналізу сутності та змісту спеціально-кримінологічного запобігання злочинам. На основі синтезу знань про місце і генезу протидії злочинності, ознаки й характер кримінальних загроз через призму синергетичного підходу запропоновано концептуальні підходи до побудови понятійно-категоріальної моделі вказаного різновиду антикримінальних практик.

Ключові слова: спеціально-кримінологічне запобігання злочинам, протидія злочинності, система, модель.

© Бандурка О. М., Литвинов О. М., 2016

Постановка проблеми. Злочинність і боротьба з нею в нашій державі є надзвичайно складними й актуальними проблемами. Нестабільність суспільно-політичної та економічної ситуації, недосконалість механізму державного управління, відсутність реального дієвого громадського контролю за діяльністю органів державної влади, зниження життєвого рівня населення, корупція у всіх без винятку гілках влади, у тому числі й у правоохоронних органах, створили умови для розвитку і утвердження злочинності в суспільному житті держави. Стрімке зростання (за багатьма показниками) і збільшення масштабів цього явища, поширення впливу на всі соціальні сфери становлять реальну загрозу національній безпеці, ставлять перед суб'єктами протидії злочинності нові завдання та змушують відшуковувати революційні дієві заходи, спрямовані на протидію зазначеному вкрай суспільно небезпечному явищу.

Події останніх років, що відбуваються на території нашої держави і безпосередньо пов'язані із суттєвою інтенсифікацією криміногенних загроз, диктують необхідність термінового вжиття комплексу заходів, спрямованих на адаптацію превентивної практики до нових викликів. Останнє зумовлюється дією, перш за все, чинників політичного (як внутрішньополітичного, так і зовнішньо- і геополітичного), економічного, правового характеру і знаходе свій прояв у зростанні соціальної напруженості, активному відтворенні низки нетипових для української криміногенної обстановки в цілому злочинів. Йдеться про терористичні акти, створення терористичних організацій, фінансування тероризму, створення не передбачених законом воєнізованих та збройних формувань, підготовка масових заворушень, групових порушень громадського порядку тощо. Так, у 2014–2015 рр. майже на 90 % зросла кількість особливо тяжких злочинів проти особи та власності (серед них вбивства з обтяжуючими обставинами, бандитизм, розбійні напади тощо). Показник кількості злочинів проти основ національної безпеки України збільшився у 65 разів, причому кожен другий – посягання на територіальну цілісність, кожен 8 – державна зрада, кожен 9 – диверсія. У той же час злочини, пов'язані з незаконним позбавленням волі та викраденням людини, нині вчиняється у 7 разів частіше, а злочини терористичного характеру – у 293 рази. Зрозуміло, так не мусить бути, а отже, негайно має бути реагування і втручання (більш того, прямий вплив) в цю ситуацію як органів державної влади, так і суспільства в цілому. Крім того, вирішення проблеми протидії злочинності вимагає поглиблення соціального контролю за життям усіх різноманітних заходів, які провадяться з метою запобігання злочинним проявам, у межах дотримання при цьому основних прав людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ефективність боротьби зі злочинністю багато в чому залежить від інтенсивності взаємодії вчених і практиків різних дотичних галузей науки у справі формування узгодженого інтегрованого цілісного наукового продукту. Негативні тенденції і процеси, які відбуваються в Україні, вимагають постійного наукового відстеження, глибокого і детального вивчення криміногенної обстановки, внесення відповідних коректив у стратегію і тактику протидії злочинності.

Питання наукового забезпечення боротьби зі злочинністю були предметом досліджень В. М. Бурлакова, М. Г. Вербенського, Я. І. Гілінського, О. І. Гурова, В. О. Глушкова, І. М. Даньшина, А. І. Долгової, І. І. Карпеця, О. Г. Колба, О. М. Костенка, В. М. Кудрявцева, О. М. Литвака, В. В. Лунєєва, В. А. Мисливого, А. А. Музики, С. С. Овчинського, В. П. Тихого, В. М. Трубникова, В. І. Шакуна, Д. А. Шестакова, П. Л. Фріса, О. Н. Ярмиша та деяких інших вчених. Визнаючи суттєвий внесок цих науковців у розробку порушеної проблеми, слід все ж таки наголосити на тому, що на сьогодні відсутні концептуальні наукові праці, які стали б відповіддю на сформовані у 2013–2015 рр. кризові умови функціонування системи протидії злочинності. Знання про сутність та генезу протидії злочинності через призму синергетичного підходу, тенденції її розвитку та трансформації, ознаки й характер загроз процесам становлення громадянського суспільства є поки що фрагментарними, а концептуальні засади побудови понятійно-категоріальної моделі запобігання злочинам даного виду взагалі залишилися поза увагою науковців. Не можна обійти увагою й того, що з огляду на зміну пріоритетів внутрішньої політики держави, її подальшу демократизацію й наближення до європейських стандартів потребують удосконалення правова база, організаційно-управлінські та суто кримінологічні аспекти боротьби зі злочинністю. Вирішення окресленого кола проблемних питань дозволить удосконалити теоретико-методологічні, організаційні та правові засади протидії злочинності, значно посилити кримінологічний тиск на різні форми її проявів.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі висловлюються думки про систему профілактики (запобігання, протидії, попередження тощо) злочинів, тобто про поєднання державних органів, громадських організацій та громадян, які цілеспрямовано, кожен на своєму рівні й у різних масштабах, здійснюють управління й планування превентивної діяльності, вживають профілактичних заходів та мають у зв'язку з цим певні права й обов'язки, несуть відповідальність за досягненням поставленої мети [1, с. 115]. Хоча, як свідчить практика,

така система є умовною через низку факторів, що впливають на діяльність суб'єктів запобігання злочинам.

Передусім наголосимо, що об'єктами спеціально-кримінологічного запобігання злочинам, як, зокрема, й інших рівнів даного виду суспільної діяльності, є: а) злочинність; б) її детермінанти; в) особа злочинця; г) умови формування особи злочинця, які підлягають корегуванню.

У широкому сенсі спеціально-кримінологічне запобігання злочинам полягає у:

- 1) цілеспрямованому здійсненні цього виду запобіжної діяльності як функції;
- 2) зв'язку з елементами системи «по горизонталі» (взаємодія) і «по вертикалі» (підпорядкування);
- 3) неухильному виконанні команд управляючого механізму системи;
- 4) виборі лінії поведінки відповідно до стану об'єкта профілактичного впливу [2, с. 63].

У більш вузькому розумінні спеціально-кримінологічне запобігання злочинам мислиться як синтезована кримінологічна теорія і практика організації протидії злочинності шляхом розробки і використання спеціальних знань і методів кримінології та інших галузей (соціології, економіки, психології, педагогіки, антропології, статистики тощо) [3, с. 21].

Таким чином, спеціально-кримінологічне запобігання злочинам – це не простий і не випадковий набір певних заходів, а комплекс науково обґрунтованих, практично необхідних і реальних заходів, які вживаються саме для недопущення чи невчинення потенційних злочинів на різних етапах їх кримінального формування. Саме тому, як вірно зазначає В. В. Голіна, окреслений запобіжний напрям здійснюється на макро-, мікро- та індивідуальному рівнях. Більш того, спеціально-кримінологічне запобігання злочинам спрямоване не тільки на недопущення конкретних її проявів з боку певних осіб, а й на ті негативні явища і процеси в суспільстві, які створюють, так би мовити, певний рівень і структуру криміногенного потенціалу, що проявляється, зокрема, у тяжкості вчинених злочинів [3, с. 21–22].

Виходячи з вищевикладеного в науці зроблено висновок про те, що завданням спеціально-кримінологічного запобігання злочинності є як запобігання виникненню детермінуючих злочинність проявів негативних явищ і процесів, їх обмеження і усунення, так і оперативне реагування на формування і розвиток злочинної поведінки [4, с. 400].

У цьому контексті слід додати, що спеціально-кримінологічне запобігання злочинам здійснюється за трьома головними напрямками, за якими розробляють і реалізують заходи: а) кримінологічна профілактика; б) відвернення злочинів; в) припинення злочинів.

Розглянемо кожен окремо. У науці під профілактикою злочинів розуміють особливий вид соціального управління, що покликаний гарантувати безпеку правоохоронюваних цінностей, полягає в розроблені і здійсненні системи цілеспрямованих заходів щодо виявлення та усунення причин злочинів, умов, які сприяють їх вчиненню, а також запобіжному впливі на осіб, схильних до протиправної поведінки [5, с. 814]. Як з цього приводу влучно зауважив В. В. Голіна, профілактика означає завчасне вжиття заходів, які здатні перешкодити реалізації небажаних явищ, подій, зв'язків, наслідків чогось [3, с. 23].

Залежно від того, на які криміногенні явища і процеси спрямовані профілактичні заходи, їх за принципом професіоналізації і спеціалізації вчені запропонували об'єднати в окремі види профілактики: 1) профілактику випередження; 2) профілактику обмеження; 3) профілактику усунення; 4) профілактику захисту [3, с. 23].

При цьому, як вірно наголошує А. Е. Жалінський, спеціалізація і професіоналізація полягає в тому, що, по-перше, вона потребує все більше спеціальних, у тому числі кримінологічних, знань; по-друге, розширюється коло посадових осіб, для яких ця діяльність є основною або провідною; по-третє, всередині профілактики утворюються види діяльності, для проведення яких потрібні специфічні знання, навички і вміння [6, с. 283].

Профілактика випередження – це вид запобіжної діяльності спеціалізованих суб'єктів, яка провадиться задля недопущення виникнення і поширення криміногенних явищ і процесів у суспільному житті [3, с. 24]. Зміст її полягає в тому, щоб заздалегідь інформувати владу про суспільно небезпечні явища, що можуть виникнути в разі вжиття тих чи інших соціально-економічних заходів і безпосередньо або опосередковано детермінувати певні злочинні прояви, наприклад, своєчасне врегулювання суспільних відносин із метою усунення в такий спосіб причин й умов майбутніх (можливих) злочинів. Як з цього приводу зауважив В. В. Лунєєв, інші галузі права, на які покладено завдання оптимального правового регулювання суспільних відносин у різних сферах, а саме в них зосереджено головні причини й умови, що сприяють вчиненню злочинів, міцно відгородилися від надання будь-якої допомоги у вирішенні кримінологічних проблем [7, с. 111].

Профілактика обмеження передбачає вжиття таких запобіжних заходів, що перешкоджають поширенню в країні, регіоні, місті криміногенних явищ, детермінації окремих видів злочинності та формуванню типових рис різних категорій злочинців [3, с. 26]. У наукових розробках профілактика обмеження спеціально не виокремлюється і частіше розглядається як метод загальної профілактики злочинності. Як у зв'язку з цим наголосили К. Ю. Ігошев та І. В. Шмаров, відповідно до цільової орієнтації методи загальної профілактики можуть охоплювати різні способи організації і управління діяльністю, спрямованою на нейтралізацію, обмеження факторів і явищ, які детермінують окремі злочинні прояви та формують типологічні риси тих чи інших категорій злочинців [8, с. 80].

Профілактика усунення визначає таку діяльність суб'єктів, яка нівелює негативні явища та процеси, що активізують злочинні прояви [3, с. 27]. Останні розрізняють залежно від соціального рівня суспільних відносин: від недоліків, зумовлених порушенням функцій державних органів, господарюючих суб'єктів, громадських організацій, службових осіб і поведінкою громадян, до криміногенних явищ та процесів, які охоплюють значну частину населення. Конкретні криміногенні об'єкти та їх прояви при цьому не просто «виштовхуються» з однієї життєвої сфери в іншу, а реально знешкоджуються, руйнуються, придушуються, взагалі перестають існувати [9, с. 193].

Профілактика захисту розглядається як сукупність заходів, що здійснюються з метою усунення умов, які сприяють виникненню злочинних проявів та (опосередковано) антигромадських поглядів [3, с. 29]. На відміну від профілактики усунення чи обмеження профілактика захисту має за мету забезпечення достатнього захисту і безпеки людей та речей, а також зовнішні перешкоди на шляху посягання на суспільні цінності.

До об'єктів профілактики захисту належать, з одного боку, засоби захисту та збереження державного і приватного майна; засоби особистого захисту (зброя, спеціальний одяг, технічні пристрої, новітні технології), а з іншого – правосвідомість потенційних злочинців.

Як свідчить практика, важливу роль у спеціально-кримінологічному запобіганні злочинам відіграє такий напрямок, як відвернення злочинів. У юридичній літературі за відверненням злочинів визнається самостійність і специфічність, оскільки центр ваги запобіжної роботи переноситься на стадію, коли з'являється умисел та приймається рішення про вчинення злочину [10, с. 408]. Як з цього приводу

зробив висновок В. В. Голіна, очевидно, що відвернення злочинних проявів має місце тоді, коли злочинна поведінка проходить етап від формування злочинного мотиву до початку виконання діяння. На переконання науковця, відвернення злочинів – це активна специфічна запобіжна діяльність держави та її інституцій, громадськості і громадян, розрахована як на не обмежене коло, так і конкретних осіб, що замислюють вчинення злочинів, домовляються про це заздалегідь, позитивно сприймають злочинний спосіб життя і кримінальну субкультуру, з метою дискредитування злочинної поведінки, відмови від загальної мотивації та наміру або продовження злочинної діяльності [3, с. 30–31].

Результати теоретичного аналізу показують, що усередині напряму відвернення злочинів можна виділити загальне та індивідуальне відвернення злочинів.

Під загальним відверненням злочинів розуміється сукупність спеціальних заходів, які застосовуються до певного кола чи групи осіб задля усунення або нейтралізацію їх злочинних намірів, добровільної відмови від злочинної діяльності.

Індивідуальне відвернення злочинів являє собою специфічний комплекс заходів, які вживаються різними суб'єктами запобіжної діяльності щодо осіб, про яких достовірно відомо, що вони замислюють учинення злочинів з метою активного втручання і впливу на свідомість, волю, поведінку, спосіб життя [3, с. 32]. При цьому заходи індивідуального відвернення злочинів реалізуються на практиці у формі: а) переконання (індивідуальна переорієнтація антигромадської настанови); б) примусу; в) перестереження; г) допомоги [3, с. 35].

Свої особливості та переваги як один із напрямів спеціально-кримінологічного запобігання злочинам має й такий із них, як припинення злочинів. Традиційно у спеціальній літературі і на практиці припинення злочинів розглядається в контексті кримінально-правової теорії розвитку злочинної діяльності – з моменту виявлення наміру про злочин до його повного здійснення, якою охоплюється готування до злочину (ст. 14 КК України); замах на злочин (ст. 15 КК) і закінчений злочин (ч. 1 ст. 13 КК). Виходячи з цього, як вірно вказує В. В. Голіна, припинення злочинів – це виявлення осіб, які готують вчинення злочину або намагаються безпосередньо його скоїти (замах на злочин), і вжиття до таких осіб відповідних заходів [3, с. 35]. У зв'язку з цим у науці та на практиці під припиненням злочинів розуміється суто професійна оперативно-розшукова діяльність спеціалізованих суб'єктів запобігання злочинам, переважно правоохоронних органів [11, с. 3–4].

Так, у цілому виглядає понятійна система спеціально-кримінологічного запобігання злочинам як синтезована кримінологічна концепція і практика використання спеціальних знань і методів кримінології та інших галузей, яка має стати методологічним підґрунтям при розробці науково обґрунтованих заходів протидії злочинності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Виходячи з означених вище та інших концептуальних підходів до змісту спеціально-кримінологічного запобігання злочинам можна навести наступне визначення цього поняття: «спеціально-кримінологічне запобігання злочинам – це комплекс заходів, що вживається на відповідній правовій основі спеціалізованими суб'єктами з метою кримінологічної профілактики (випередження, обмеження, усунення та захисту), відвернення та припинення суспільно небезпечних дій, блокування та нейтралізації детермінант їх виникнення, розвитку та відтворення, а також встановлення потенційно схильних до вчинення злочинів осіб та оперативне реагування на їх прояви у будь-якій формі».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінологія : підручник [для студ. вищ. навч. закл.] / за заг. ред. О. М. Джужі. – Київ : Юрінком Інтер, 2002. – 414 с.
2. Кримінологія : навч. посібник / [О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Г. Колб, та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі. – Київ : Атіка, 2009. – 312 с.
3. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посібник / Голіна В. В. – Харків : Нац. юрид. акад. України, 2011. – 120 с.
4. Голіна В. В. Поняття і структура спеціально-кримінологічного запобігання злочинності // Правова система України: історія, стан та перспективи : [у 5-ти т.]. – Т. 5 : Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні / за заг. ред. В. В. Сташиса. – Харків : Право, 2008. – С. 357–400.
5. Белкін Р. Профілактика злочинів // Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. / відп. редактори : В. В. Коваленко, Є. М. Моїсєєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. – Київ : Атіка, 2010. – Т. VI. Оперативно-розшукова діяльність поліції (міліції). – 814 с.
6. Жалинский А. Е. Предупреждение преступлений в условиях НТР // Совершенствование мер борьбы с преступностью в условиях научно-технической революции / под ред. В. Н. Кудрявцев. – Москва : Наука, 1980. – С. 281–286.

7. Лунеев В. В. Правовое регулирование общественных отношений – важный фактор предупреждения организованной и коррупционной преступности: тезисы доклада / В. В. Лунеев // Государство и право. – 2001. – № 5. – С. 110–116.
8. Игошев К. Ю. Социальные аспекты предупреждения правонарушений (проблемы социального контроля) / К. Ю. Игошев, И. В. Шмаров. – Москва : Юрид. лит., 1980. – 184 с.
9. Теоретические основы предупреждения преступлений / отв. ред. В. К. Звирбуль и др. – Москва : Юрид. лит., 1977. – 287 с.
10. Аванесов Г. А. Криминология и социальная профилактика / Г. А. Аванесов. – Москва : Акад. МВД СССР, 1980. – 648 с.
11. Лекар А. Г. Профилактика преступлений / А. Г. Лекар. – Москва : Юрид. лит., 1972. – 128 с.

Стаття надійшла до редакції 14.06.2016.

Александр Маркович БАНДУРКА,

доктор юридических наук, профессор, действующий член (академик) Национальной академии правовых наук Украины, заслуженный юрист Украины, президент Криминологической ассоциации Украины

(Харьковский национальный университет внутренних дел, Харьков, Украина);

Алексей Николаевич ЛИТВИНОВ,

доктор юридических наук, профессор (Харьковский национальный университет внутренних дел, Харьков, Украина)

ПОНЯТИЕ И СОДЕРЖАНИЕ СПЕЦИАЛЬНО-КРИМИНОЛОГИЧЕСКОГО ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Статья посвящена анализу сущности и содержания специально-криминологического предупреждения преступлений. На основе синтеза знаний о месте и генезисе противодействия преступности, признаках и характере криминальных угроз через призму синергетического подхода предложены концептуальные подходы к построению понятийно-категориальной модели указанного вида антикриминальных практик.

Ключевые слова: *специально-криминологическое предупреждение преступлений, противодействие преступности, система, модель.*

Oleksandr M. BANDURKA,

Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Law Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, President of the Criminological Association of Ukraine

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine);

Oleksii M. LYTVYNOV,

Doctor of Law, Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

THE CONCEPT AND CONTENT OF SPECIAL AND CRIMINOLOGICAL CRIME PREVENTION

This article is focused on the analysis of the essence and content of specially criminological crime prevention. Based on the synthesis of knowledge about the place and the genesis of crime combating, characteristics and nature of criminal threats in the light of the synergistic approach the authors have suggested the conceptual approaches to the construction of conceptual and categorical model of the specified type of anti-criminal practices.

The effectiveness of the fight against crime is largely dependent on the intensity of interaction between scholars and practitioners of various branches of science relevant in the case of forming a coherent integrated holistic scientific product. Negative developments and tendencies taking place in Ukraine, require continuous scientific tracking, in-depth and detailed research of the crime situation, forwarding appropriate adjustments in the strategy and tactics of fighting against crime. Knowledge of the essence and genesis of crime combating in the light of the synergistic approach, tendencies of its development and transformation, features and nature of the threats to the processes of formation of civil society is still fragmented but conceptual principles for building conceptual and categorical model of combating crime of this type has remained completely ignored by the scholars.

Specially criminological prevention of crimes is carried out in three main areas, which develop and implement the measures: a) criminological prevention; b) prevention of crimes; c) suppression of crimes.

Depending on the fact, which criminogenic phenomena and processes preventive measures are aimed at the scholars have suggested to combine them in certain types of prevention on the basis of their professionalization and specialization: 1) advance prevention; 2) prevention of limitations; 3) prevention of elimination; 4) prevention of protection.

Inside the direction of prevention of crimes we can distinguish general prevention and individual prevention of crimes.

Based on the mentioned above and other conceptual approaches regarding to the content of specially criminological crime prevention, the authors have offered the following term of "specially criminological prevention of crime" as

a set of measures implemented on an appropriate legal basis by the specialized subjects for the purpose of criminological prevention (advance, limitations, elimination and protection), prevention and suppression of socially dangerous acts, blocking and neutralizing determinants of the emergence, development and reproduction, as well as establishment of potentially prone individuals to commit crimes and prompt response to their manifestations in any form.

Suggested conceptual model (system) of specially criminological crime prevention, as synthesized criminological concept and practice of using special knowledge and methods of criminology and other disciplines, has to become the methodological basis for the development of scientifically based measures of crime combating.

Key words: *specially criminological crime prevention, crime combating, system, model.*

